

Шаповал Ю.І.

Доля як історія – К.: Генеза, 2006. – 448 с., іл.

У новій книзі відомого вченого зібрані праці, присвячені долям конкретних особистостей в контексті подій ХХ ст. Парадокси ставлення до діячів минулого, повернення імен безвинно репресованих, непроста картина польсько-українських відносин, історичні портрети ряду представників сучасного політикуму – цих та інших проблем торкається автор у своєму новому різнобічному науковому виданні.

Унікаючи спокуси писати про все потроху, автор зосереджується на тих темах та історичних явищах, які дослідив, які резонують і сьогодні, а нерідко є предметом гострих дискусій. Це і голодомор 1932–1933 рр., і пов'язані з ним дії найвищого політичного керівництва СРСР і УСРР, і незабутня аббревіатура – НКВС та «доленосні» діяння цієї структури, українські акценти Другої світової, деяких її шокуючих явищ, чорнобильська катастрофа як трагедія назавжди і т. д. і т. ін.

Названі проблеми, розглядаються на основі вивчення багатого, часом унікального документального матеріалу. Це дозволяє автору розкривати слабо або й зовсім незнані події, робити узагальнення, давати оцінки не відповідно до якихось старих чи нових абстрактних схем, а на основі об'єктивних даних джерел. Уже перше, хай невелике есе «Тетральна історія» (про процес т.зв. «Спільки визволення України»), наприклад, ґрунтується на аналізі 259 томів архівних документів та плюс ще 20 т. зв. контрольно-наглядових справ. Розповідь про смерть С.Петлюри ведеться на основі недавно знайдених автором прецікавих, за його словами, і суперсекретних матеріалів, які розкривають, зокрема, дії деяких інституцій УСРР щодо процесу над вбивцею Головного отамана – Шварцбардом в Парижі (с.35–45) тощо.

Такий підхід дозволяє Ю.Шаповалу доносити до сучасного читача в цій, як і в його попередніх книгах, більшість подій, постатей, обставин минулого такими, якими вони були.

Чимало місця у книзі відведено трагічним подіям нашої історії. Ідеться про ті незагоєні рани, які, за словами Т.Шевченка, «хоч серце болить, а розказувать треба». Люди, які забувають про страждання і втрати свого народу, не можуть бути свідомими будівничими нового життя, на них чатує небезпека наразитись на нові тяжкі випробування й жертви. Звичайно, повнота розкриття історичного процесу, об'єктивність викладу обумовлюють необхідність широкого показу всіх фактів і явищ, які складають його зміст. Для розуміння і оцінки історичних явищ нерідко не вистачає полярного підходу: чорне – біле, а потрібно використовувати всю гаму кольорів.

Складність, суперечливість історичних явищ звужує можливості розкриття в порівняно невеликих статтях усіх проявів і граней минувшини. Але книга дає читачеві користь, часом унікальну документальну інформацію, знайомить із сучасним рівнем її аналізу, спонукає до самостійних роздумів.

Назва однієї зі статей «Людина, яка зробила історію і стала її частиною» (с.200, мова в ній – про уродженця Києва кінорежисера і драматурга Олексія Каплера) могла б бути епіграфом, який відображає провідну тенденцію всієї книги. Через долю конкретних особистостей розкривається плін явищ, цілих історичних періодів. Так, розповідь про голодомор 1932–1933 рр. (с.132–145) поєднується з описом долі одного з визначних дослідників цієї трагедії Джеймса Мейса (с.302–310). «Епопея» будівництва Біломорканалу, течія «українського комунізму», у т. ч. боротьбистів, українсько-польські взаємини, зокрема, репатріації та інші події кореспондуються в книзі з розкриттям «тріумфів і трагедій» Й.Сталіна, М.Хрущова, Г.Ягоди, В.Балицького, А.Вишинського, Л.Берія, Л.Брежнєва, П.Шелеста, В.Щербицького та інших. Будучи людьми свого часу і конкретної системи, вони вважали, що діють відповідно до їх вимог. Але вчинки їх нерідко не були однаковими, обумовлювалися не завжди адекватним розумінням необхідності певної політики, неглибоким проникненням у суть справи, а часом – емоціями чи особистими, не завжди чистими і порядними, прагненнями.

У книзі йдеться не тільки про тих, хто перебував у різні часи на політичному олімпі, але й про тих, хто ставав жертвою системи й обставин. Серед них – 45 обвинувачених у т.зв. справі СВУ, які належали до цвіту української інтелігенції, а також С.Петлюра, М.Слабченко, Г.Гринько, В.Блакитний, П.Любченко, О.Шумський, М.Куліш, М.Хвильовий, В.Поліщук, Є.Плужник, Д.Соловей та інші. Усе це у сув'язі – людські до-

лі і діяльність певних особистостей, поза якими не буває історії. Порядність, романтизм, жертвовність, гуманізм одних нерідко наштовхувалися на невігластво, підлість, жорстокість, пристосуванство інших.

Читаць знайде у книзі чимало нових документальних матеріалів про погано знані чи зовсім невідомі події, явища, історичні особи. І це дуже важливо не тільки для знання і розуміння певних фактів, але й для подолання поширеної останнім часом тенденції, коли за опис і трактування історичних подій беруться навіть ті, хто не хоче обтяжувати себе вивченням архівів, інших історичних джерел. Вони починають трактувати все і всіх в історії як заманеться, прикриваючись правом на власний погляд. Але будь-який погляд має ґрунтуватися на основі вивчення відповідних документальних даних, щоб правдиво відтворювати те, що було в дійсності. Інакше не уникнути елементарного невігластва, горезвісного підходу до історії як до «політики, звернутої в минуле». І замість правдивого відтворення колишніх подій у таких випадках пропонується заідеологізований сурогат, який міняється зі зміною «лінії», політики партій, тих чи інших кланів, окремих владних і невідладних осіб.

Цікаво в книзі подані життєписи тих, хто незалежно від політичного устрою і від того, хто обіймав владу у різні часи, своїм талантом, працею, здобутками завжди служили народові. Один із них – Іван Дзюба, чий памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?» став загальновідомим, зробив його автора одним із тих, хто «запалював досвітні вогні» (с.270–283).

Окрема стаття присвячена знаменитому танцівнику і постановнику киянину за походженням Ігорю Моїсєєву (с.216–223). Він створив триста танців – енциклопедію світового хореографічного фольклору, завжди служив високому мистецтву. Шляхом аналізу різнобічного документального матеріалу в книзі розкриваються долі письменників Анатолія Кузнєцова, «апостолів» цензури часів УРСР, організаторів радіостанції «Визволення», проблема полону часів Другої світової тощо.

У короткій рецензії неможливо, бодай побіжно, згадати всіх, чії постаті так промовисто і рельєфно встають в уяві після прочитання книги Ю.Шаповала. Хоча з кожною з особистостей, про яку він розповідає, вдячний читаць може познайомитися, прочитавши книгу.

Не з усіма авторськими оцінками можна погодитись. Зокрема, переважання «темних» кольорів у зображенні страдницького життя і діяльності В.Винниченка не сприймається достатньо мотивованим. Адже висновок, що «мало не в усіх суспільно-значущих починаннях Винниченко зазнав невдач» (с.121) не кореспондується з наведеними в статті фактами, а також документами і матеріалами, книгами про цю історичну постать. При розгляді діяльності того чи іншого діяча слід, на нашу думку, виходити з того, чого він досяг, а не тільки з його помилок і невдач. Володимир Винниченко – класик української літератури (багатомні видання його творів, величезний інтерес до них і сьогодні тому свідчення), видатний драматург, талановитий художник (декілька років тому у Києві експонувалася велика виставка його картин). Тільки цього вже достатньо для вдячної пам'яті народу. А ще він був визначним громадським діячем: один із засновників української соціал-демократичної робітничої партії, керівників Української Центральної Ради і першого уряду – Генерального Секретаріату, перший Генеральний секретар (міністр) внутрішніх справ, співініціатор і співавтор вікопомних чотирьох Універсалів УНР і Конституції УНР, які знаменували нову епоху новітньої історії українства. В.Винниченко стояв біля джерел відновлення в ХХ ст. української державності – Української Народної Республіки. І все це в умовах світової війни, загальної нестабільності, відвертого і брутального втручання іноземних держав. Він належав до тих головних діячів, які не лукавили, вони просто йшли, у них не було зерна неправди за собою. Ні тоді, ні зараз не знайшлося людей, які за такий короткий час (трохи більше року) і в таких нелюдських умовах зуміли б здійснити більше, ніж зробили у 1917–1918 рр. М.Грушевський, В.Винниченко та їхні соратники по Центральній Раді.

Чимало матеріалів рецензованої книги розкривають конкретно-історичні обставини як важливий чинник того чи іншого перебігу подій, життєвого шляху й діяльності конкретних історичних особистостей. Риси епохи, відповідні об'єктивні і суб'єктивні умови в значній мірі визначали напрям дії, конкретні вчинки таких різних за світоглядом і життєвим шляхом особистостей як В.Ярузельський, Л.Кравчук, Л.Кучма, В.Ющенко, О.Лукашенко тощо. Усі вони, як і багато інших персонажів книги, у молодості не знали іншої ідеології, крім тієї, в якій зростали, яку вважали єдино вірною. Але з часом під

впливом нової інформації, історичних подій і обставин змінювали світогляд, намагались відповідно до нього прислужитися своєму народу.

Здається, що в ряді випадків у книзі доцільно було б більше враховувати роль конкретно-історичних обставин при аналізі окремих історичних явищ. Ідеться, наприклад, про висвітлення причин Другої світової війни. Майже все, що сказано в рецензованій праці щодо цього найбільшого в історії людства воєнного катаклізму – правда. Але не вся правда. Не вдаючись тут за браком місця до більш детального викладу проблеми (бажаючи можуть познайомитися з відповідними матеріалами і поглядом автора рецензії щодо цих подій у його статтях у дев'ятому і десятому випусках часопису Інституту історії НАН України «Сторінки воєнної історії», у газеті «День» від 6 травня 2005 р. і 5 травня 2006 р.) здається доречним нагадати слова французького маршала Фоша після підписання в 1919 р. у Версалі мирної угоди про закінчення Першої світової війни «Це не мир, а перемир'я на 20 років». Залишається тільки дивуватися точності прогнозу видатного західного воєначальника і політика.

Книга написана гарною літературною мовою, читається легко і з інтересом. Хоча іноді впадають в око окремі стилістичні неокористування. Ідеться про вжиті з певним підтекстом терміни, яких немає в українській лексиці: «советський», «НКВД», «ГПУ» та інші. Такі філологічні екзерсиси нічого не додають до сприймання того багатющого матеріалу, опублікованого автором. І навряд чи доцільно засмічувати одну з найяскравіших мов – українську – відсутніми в ній ідеологізмами.

У цілому, зібрані в рецензованій книзі історико-наукові праці розкривають читачам долі конкретних історичних осіб, перебіг багатьох важливих подій ХХ ст., вводять в науковий обіг чимало нових документальних даних. Написана високопрофесійно, з тактом, не нав'язуючи читачеві думки автора, а радше запрошуючи до дискусії, книга Ю.Шаповала допомагає в пізнанні й осмисленні історичних подій, становить значний інтерес для викладачів, студентів, дослідників, для всіх, хто цікавиться минувшиною свого народу.

В.Ф.Шевченко (Київ)

Рудий Г.Я.

Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспекти. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 501 с.

Донедавна чимало науковців не вважали періодику за повноцінне історичне джерело, а то й зовсім її цуралися. Сьогодні, коли національна історіографія розширила джерелознавчі горизонти, преса, виконавши свої оперативні функції, залишається для майбутніх дослідників надійним, інколи єдиним історичним джерелом. І це правомірно, бо, якщо, скажімо, документ дає здебільшого офіційну інформацію про факти, події, явища без оціночних варіантів їхньої історичної перспективи, то матеріали періодики, фіксуючи ті ж факти, події, явища, дають їм різнобічну оцінку, внаслідок чого з погляду часу історики мають більше шансів на об'єктивну істину. Саме у цьому контексті таке важливе значення мають сьогодні праці з історії періодичної преси, в яких на повноцінному фактологічному матеріалі та якісно по-новому розглядаються комунікативні процеси у суспільстві, з широких соціокультурних позицій досліджуються можливості газетно-журнальної періодици як історичного джерела.

Складність зазначених досліджень, зокрема газетної періодици, пояснюється тим, що вони потребують проведення масштабної евристичної діяльності, складної реконструкції значної за обсягом джерельної бази, опрацювання великої кількості інформації у період, коли пройшла перша хвиля досліджень, що базуються на кон'юнктурних міркуваннях, коли з допомогою небагатьох розсекречених та емоційно яскравих документів заповнювалися «білі плями» історії. Монографія Г.Рудого належить до тих наукових праць, що демонструють, з одного боку, класичні вимоги до поняття джерельної бази та її аналітико-синтетичного опрацювання, а з іншого, – дозволяють із нових позицій сучасної історичної науки оцінити джерельну змістовність величезного комплексу газетного матеріалу одного з найбухливіших та найскладніших періодів української історії ХХ ст.